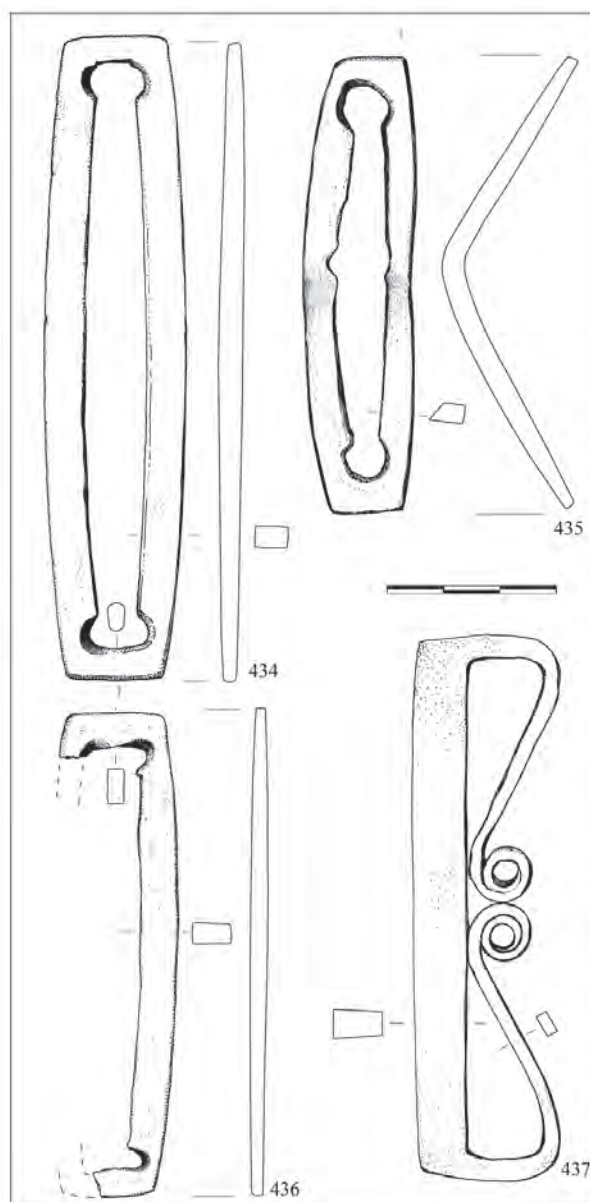

C. KRZESIWA

We wczesnym średniowieczu znane były dwa typy krzesiw: dwukabłkowe i ogniwkowe (ryc. 189). Pod tym względem późne średniowiecze nie przynosi zmian. Inne są jednak proporcje między częstotliwością występowania tych form: we wczesnym średniowieczu dominuje typ dwukabłkowy, w późnym – ogniwkowy. Okazy późnośredniowieczne mają też bardziej kanciastą formę.

Krzesiwa należą do tych przedmiotów, które były używane w domu, ale też często noszono je zawieszane na rzemieniu lub łańcuszku przy pasie. Stąd też nie tak znów mała ich liczba została znaleziona na jednej ulicy.

K.W.

Ryc. 189. Wrocław, ul. Szewska. Krzesiwa. Rys. N. Lenkow

Fig. 189. Wrocław, Szewska St. Fire flints.

Drawing N. Lenkow

12. SUROWIEC I PÓLFABRYKATY (ZOB. ANEKS 13)

A. SUROWIEC I PÓLFABRYKATY METALOWE

Właściwie odkryto jedynie surowiec ołowiany w postaci głównie nieregularnych placków, taśm i sztabek o łącznej wadze 2476,51 g. Poza tym pięć fragmentów blach brązowych (lub miedzianych) i 13

fragmentów żelaznych, cztery druty żelazne, jeden brązowy i jeden cynowy lub ołowiany, dziewięć prętów żelaznych i jeden brązowy oraz 20 sztabek żelaznych i jedną miedzianą.

K.W.

B. ODPADY PO PRODUKCJI ROGOWNICZEJ

Pozostałościami po produkcji grzebieni tkackich i toaletowych są odcięte piłą nasady dalsze i bliższe kości śródstopia i śródreżca bydła, które wystąpiły w obrębie badanych wykopów w liczbie pięciu sztuk (ryc. 174:479, 481–482). Znaleziony na sta-

nowisku odpad produkcyjny w postaci nasady bliższej kości śródstopia bydła, z której wycięto cztery płytki (ryc. 174:489), wskazuje, że stosowano także inny wariant przygotowania surowca: zamiast odcinać od kości obie nasady, od razu dzielono ją na li-

stewki, z których wycinano krótsze płytki. Możliwe, że wspomniany odpad ma związek z produkcją paciorków. Na ul. Więziennej we Wrocławiu odkryto jeden egzemplarz płytki z widoczną na jednym jej końcu fakturą nasady górnej (Jaworski 1999, s. 72–74).

W trakcie prac wykopaliskowych w ul. Szewskiej nie znaleziono wprawdzie grzebieni jednowarstwowych wykonanych z pochwki rogowej bydła, ale na podstawie odkrytych fragmentów moździerzy bydłych, noszących ślady odcinania piłą i wzdłużnego nacinania, możemy przypuszczać, że są to odpady powstałe podczas ich produkcji. Zachowały się przyczaszkowe, dolne i środkowe partie moździerzy (ryc. 174:490–492) oraz jeden wierzchołek (ryc. 174:497). Wszystkie fragmenty pozbawione były okrywy rogowej i wystąpiły w jednostkach stratygraficznych datowanych na XIII i 1. poł. XIV w. (j.s. 5, 19, 22, 29 i 189). Środkowe części moździerzy miały ok. 4,5–6,5 cm, czyli wielkość odpowiednią do wykonania grzebienia. Na niektórych z nich widoczne są wzdłużne nacięcia powstałe podczas ściągania z moździerza pochwki rogowej, którą następnie rozprostowywano i przygotowywano do dalszej obróbki: nadawano jej odpowiedni kształt, wycinano ząbki i wykańczano. Dużą serię podobnych odpadów odkryto m.in. w Szlezwiku (Ulbricht 1984, s. 17) oraz we Wrocławiu: w nawarstwieniach z 2. poł. XIII w. przy ul. Więziennej 10–11 (Jaworski 1999, s. 82, ryc. 20–21) i ul. Igielnej 18 (Jaworski 2002, s. 223–228).

Najnowsze badania wskazują, że pochwka rogowa bydła była wykorzystywana również do produkcji innego asortymentu wyrobów. Wśród odpadów powstałych przy obróbce pochwki rogowej bydła wystąpił fragment moździerza skośnie ucięty. Analogiczne zjawisko odnotował Krzysztof Jaworski w materiale zabytkowym z ul. Igielnej. Skośne odcinanie środkowej części moździerza prowadzi do zmniejszenia powierzchni uzyskiwanego półfabrykatu i daje nieodpowiedni dla wytwórców grzebieni kształt (Jaworski 2002, s. 227). Ponadto badacz zauważył ślady podłużnych nacięć na wierzchołkach moździerzy, świadczące o ściąganiu okrywy rogowej również z nich. Na ul. Kuźniczej 39 we Wrocławiu, w warstwie datowanej na XIII w., odkryto oprawkę świdra wykonaną z pochwki rogowej bydła (Jastrzębski 2004, s. 252, ryc. 3). Z badań w ul. Szewskiej pochodzą również trzy poprzecznie odcięte pod skosem fragmenty moździerzy kozich (ryc. 174:504–505).

Z wykopów w ul. Szewskiej pochodzi kilka nasad metapodiów bydłych odłupanych i nierówno

odciętych od trzonu kości (ryc. 174:480, 483). Możliwe, że można je identyfikować z odpadami powstającymi w trakcie wyrobu kostek sześciennych.

Odkryto również kilka fragmentów kości udowych z odciętymi główkami stawowymi. Nie znaleziono wprawdzie ani jednego przedmiotu odpowiadającego kształtem odciętym główkom, jednak możemy domniemywać, że wycięto je w określonym celu. Zabytki w kształcie półkuli wykonane z główek stawowych kości zwierzęcych wystąpiły w Kołobrzegu (Rębkowski 1996, s. 338, tabela 81:7), Opolu i na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu. W zależności od tego, czy były zaopatrzone w otwór, czy też nie, uważa się je za oprawki, przęśliki, guzy, kamienie do gry lub paciorki (Norska-Gulkowa 1985, s. 287–288; Jaworski 1990, s. 75–76). Na uwagę zasługuje także zbiór 16 płytek i półfabrykatów płytek kościanych, wykorzystywanych w produkcji okładzin grzebieni trójwarstwowych i okładzin rękojeści noży oraz narzędzi (ryc. 164:522).

Na ul. Łaciarskiej odkryto odpady kościane powstałe w trakcie produkcji paciorków. Są to prostokątne, ażurowe płytki o grubości 0,5–0,7 cm z okrągłymi otworami po wyciętych paciorkach mających ok. 0,7–0,8 cm średnicy (ryc. 174:523–526). Zaobserwowano, że wielkości negatywów w jednej listewce są zazwyczaj zbliżone, natomiast różnica w grubości płytek w trzech wypadkach wynosi 0,1–0,3 cm. Do produkcji paciorków używano najczęściej metapodiów bydłych. Przy wyrobie paciorków nie istniała potrzeba odcinania nasad od trzonów kości ani dzielenia listewek na krótsze odcinki. W wyciętej podłużnej płytce kościanej wiercono zwykle ciąg kanalików przechodzących na wylot. Następnie wkładano w kanalik jedno ramie cyrkla i drugim, wykonując ruch obrotowy, wycinano paciorek. Robiono to etapami najpierw z jednej, potem z drugiej strony, czego pozostałością jest wyraźny szew mniej więcej w połowie wysokości ścianki negatywów (zob. Jaworski 1999, s. 87, ryc. 24).

Najczęściej w literaturze można zetknąć się z poglądem, że niewielkie krążki były paciorkami różańca, a większe pełniły funkcję guzików lub kamieni do gry (Rębkowski 1998, s. 280). Jeden taki kościany guzik odkryto na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu (Jaworski 1995, s. 154). Z badań wykopaliskowych cmentarzyska koło kościoła św. Piotra w Głogowie pochodzi wzmianka o znalezieniu kilkudziesięciu paciorków kościanych w okolicy ręki zmarłego, interpretowanych jako różaniec (Wachowska 1971, s. 44–45). Zbiór sześciu paciorków o średnicy 0,85 cm, datowanych na 2. poł. XIII–XV w.,

odkryto na ul. św. Mikołaja 22 (Jastrzębski 2004, s. 256, ryc. 6e). Znanych jest też kilka listewek kościanych z niedociętym paciorkiem z wykopu VII na Ostrowie Tumskim i ul. Więziennej 11 we Wrocławiu (Jaworski 1999, s. 88, ryc. 23c). Znaleźiska finalnych wyrobów należą do rzadkości w przeciwieństwie do licznych odpadów produkcyjnych znanych z Wrocławia, m.in. z Ostrowa Tumskiego, Nowego Targu, pl. Dominikańskiego, ul. Kotlarskiej, św.

Katarzyny, Bernardyńskiej, Igielnej czy Więziennej (Kaźmierczyk 1970, s. 325; Borkowski, Gierczak 1995, s. 221–227, ryc. 2; Jaworski 1995, s. 153–154; 2002, s. 228–230).

Początki produkcji takich paciorków sięgają XIII w. i istnieją podstawy, by sądzić, że wytwarzano je jeszcze w XVI w. (Jaworski 1995, s. 154).

M.K.

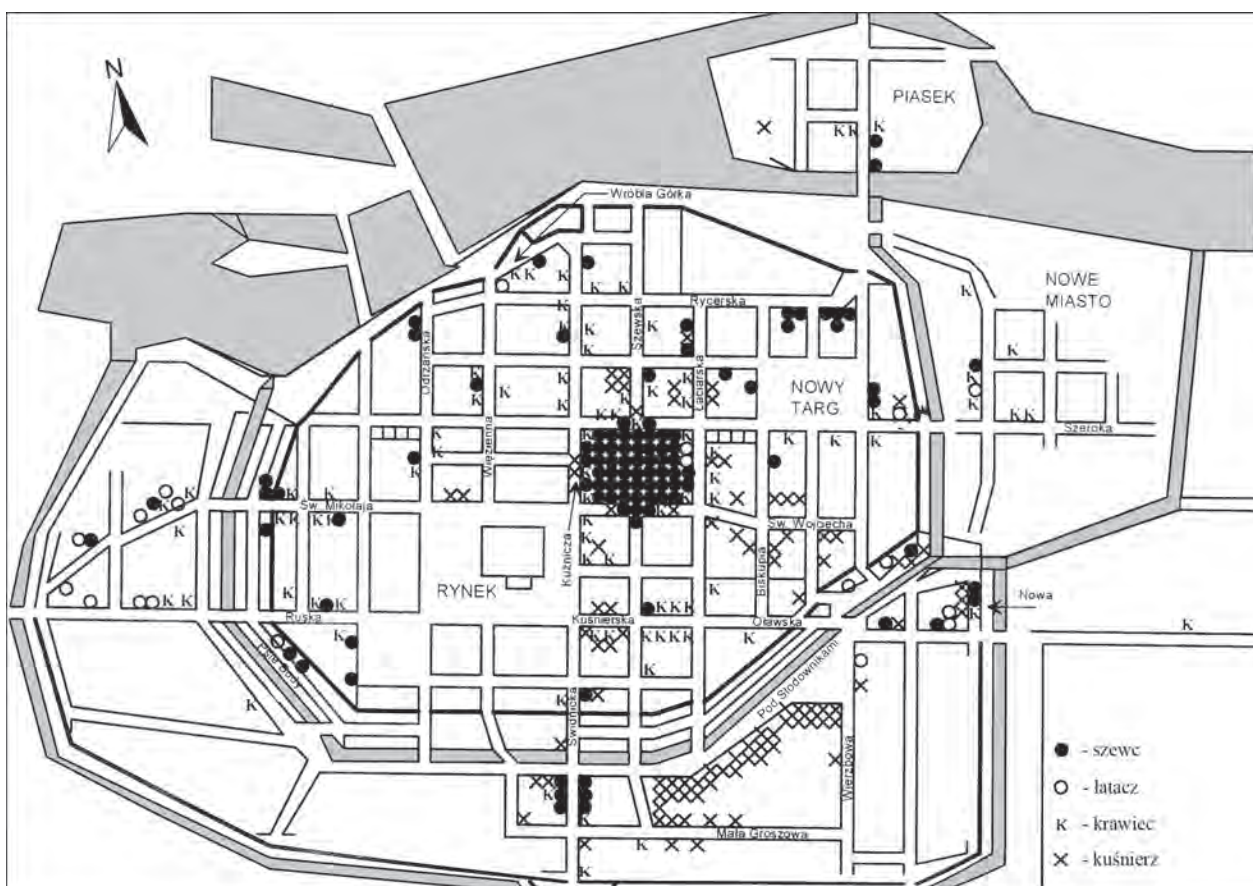
C. SUROWIEC I ODPADY PO PRODUKCJI SZEWSKIEJ I KALETNICZEJ

Cechą wyróżniającą omawiany zespół zabytków jest bardzo wysoka frekwencja odpadów i wyrobów skórzanych, przede wszystkim skór licowych (wyprawionych bez okrywy włosowej). Pozostałości wyrobów futrzarskich i ze skór zamszowych należą do rzadkości, gdyż zachowują się tylko w sprzyjających warunkach (por. Turnau 1975, s. 81; Wywrot-Wyszkowska 2008, s. 17). Odkryto w sumie ponad 31 tysięcy przedmiotów skórzanych, wśród których najliczniej wystąpiły odpady produkcyjne – ścinki wtórne i zwykłe, w dalszej kolejności elementy konstrukcyjne obuwia: podeszwy, przyszwyy, cholewy, zapiętki, otoki, wstawki, łączniki, wzmocnienia, zelówki, lamówki i łąty. Pozostałe kategorie wyrobów skórzanych reprezentowane są przez pochewki, pasy, rzemienie, sakiewki, fragmenty odzieży oraz strzępy trudne do identyfikacji. Wymienione zabytki wystąpiły w nawarstwieniach kulturowych (jednostkach stratygraficznych) datowanych na podstawie ceramiki naczyńowej i uzyskanych dat dendrochronologicznych na XIII i XIV w., głównie 2. poł. XIII i 1. poł. XIV w.

Najprawdopodobniej tylko część przedmiotów skórzanych została zgubiona przez użytkowników. Większość, zwłaszcza wyroby uszkodzone oraz ścinki powstałe podczas produkcji oraz naprawy obuwia i innych przedmiotów, celowo usunięto z pobliskich posesji i warsztatów rzemieślniczych, wprost na ulicę. Ulica Szewska, leżąca w obrębie dwóch kwartałów: Wielkiego – w części północnej, i Kuśnierzy – w partii południowej, była w średniowieczu najdłuższą ulicą w obrębie miasta (Goliński 1997, s. 18, ryc. 3, s. 86, 98). Jej część północna zdominowana była przez wielkie fundacje kościelne i rezydencje książęce oraz biskupie (Małachowicz 1994, s. 23–24, 137–138; Grochowska 1996, s. 404–415; Goliński 1997, s. 107–113; Atlas 2001, plansza 13). Na południe od nich zlokalizowane były liczne posesje mieszczańskie (por. Chorowska, Lasota 1995b, s. 75; Goliński 1997, s. 109–111; Buśko, Piekalski 1994,

s. 411–425). Na terenie nieistniejącej dziś działki (Szewska nr 13?), położonej kilkanaście metrów na północ od skrzyżowania z ul. Wita Stwosza, na tyłach narożnej posesji przy tej ulicy, w dołach kłoczonych i nawarstwieniach datowanych na XIV–XV w. odkryto liczne fragmenty przedmiotów skórzanych, kopyto szewskie i drewniany, klepsydrowaty przedmiot (Lodowski 1969, s. 335–336). Na obszarze tej lub sąsiedniej pracowni, w warstwie kulturowej o chronologii XIV-wiecznej, znaleziono wytłaczane fragmenty skór identyfikowane przez R. Sachsa z artystą-rzemieślnikiem Hensilem z Nysy, rajcą i ławnikiem w latach 1342–1358, występującym w źródłach pod datą 1345 r. jako strona sprzedająca jakiś dom narożny przy ul. Szewskiej (Sachs 1982, s. 151–152, 168; por. uwagi Golińskiego 1997, s. 110).

Nieocenionym źródłem w badaniach nad skórnictwem późnośredniowiecznego Wrocławia jest praca Mateusza Golińskiego, w której opierając się na źródłach archiwalnych, m.in. spisach szosu z lat 1391 i 1403 obejmujących podatników niższej klasy (spisy podatkowe wyższej klasy z tego okresu nie zachowały się), zrekonstruował strukturę i topografię zawodową Wrocławia oraz stosunki własnościowe w środowisku rzemieślniczym (Goliński 1997, s. 384, tabela 58). Według niego pod datą 1391 r. na ul. Szewskiej wymieniono 19 szewców. Dla porównania w roku 1403 było ich już 49, w tym 23 posesjonatów, z których trzech posiadało majątek ruchomy. Z pozostałych grup zawodowych odnotowano pięciu kuśnierzy, trzech krawców, pasterza, ciastkarza, malarza, prządka, bednarza, przekupkę, dwóch geyselerów (rzeźników?) i 12 karczmarzy (Goliński 1997, s. 384, tabela 58). Zauważamy więc wyraźną dominację przy ul. Szewskiej posesji użytkowanych rzeczywiście przez szewców. W całym Kwartale Wielkim w 1391 r. było ich 27, a 13 lat później – 69, w tym 31 posesjonatów. Liczba szewców w 1403 r. w skali całego miasta według szacunków M. Goliń-

Ryc. 190. Rozmieszczenie rzemiosł odzieżowo-obuwniczych we Wrocławiu wg Goliński 1997, plan 25

Fig. 190. Distribution of cloth and shoemaking trades in Wrocław. Goliński 1997, plan 25

skiego (1997, s. 444–448, tabela 118) wynosiła 103, z czego ok. 35% było posesjonatami. Liczebnością przewyższali szewców jedynie tkacze, a dorównywali im piekarze, kuśnierze i krawcy.

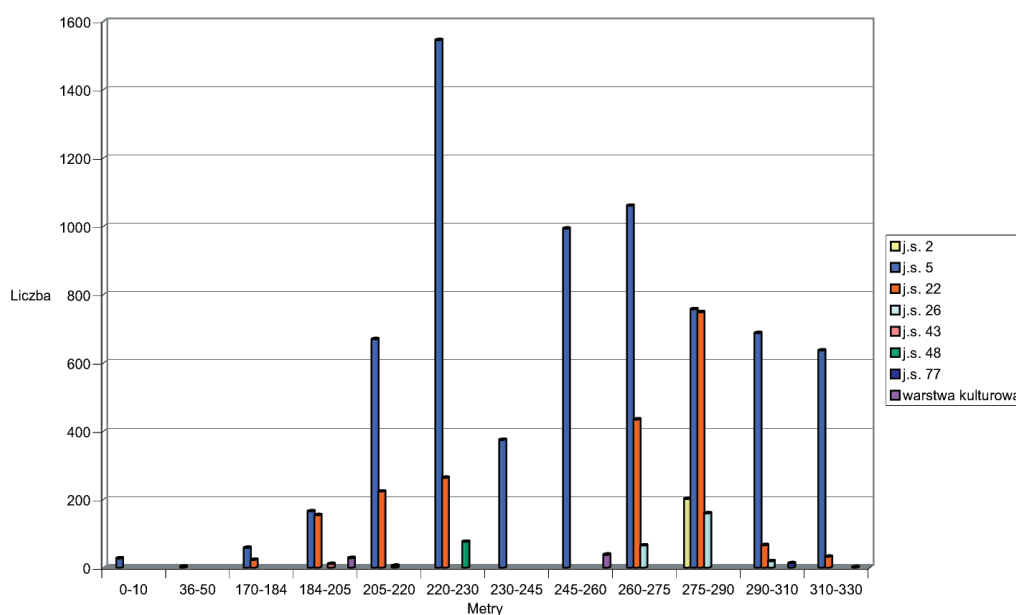
Jak wynika z przytoczonych danych, centrum osadnicze branży obuwniczej mieściło się w dwóch blokach zabudowy ograniczonych ul. Kuźniczą, Łaciarską, św. Wojciecha (obecna Wita Stwosza) i Kotlarską. Na 10 działkach lokacyjnych znajdowało się skupisko 48 pracowni (ryc. 190). Szewcy, którzy zdecydowali się działać w innych częściach miasta, preferowali, podobnie jak łatacze, arterie wylotowe (Ruska, św. Mikołaja, Świdnicka) i okolice bram (Oławska, Odrzańska, NMP). Przypuszczalnie zajmowali się działalnością usługową, natomiast obuwnicy skupieni w obrębie ul. Szewskiej – zapewne produkcyjną. Gotowy towar wystawiali na ławach szewskich na parterze szmatruza na Rynku (Goliński 1997, s. 484–485, plan 25).

Analizując procentowy udział zabytków skórzanych w poszczególnych jednostkach stratygraficznych oraz ich rozmieszczenie w obrębie wykopów biegnących wzdłuż ul. Szewskiej, stwierdzono wy-

stępowanie wyraźnych skupisk ścinków i fragmentów wyrobów skórzanych. Koncentrowały się one w miejscach, gdzie w źródłach pisanych z 2. poł. XIV i początku XV w. odnotowano warsztaty rzemieślników zajmujących się obróbką skóry (por. Goliński 1997, s. 486, plan 25).

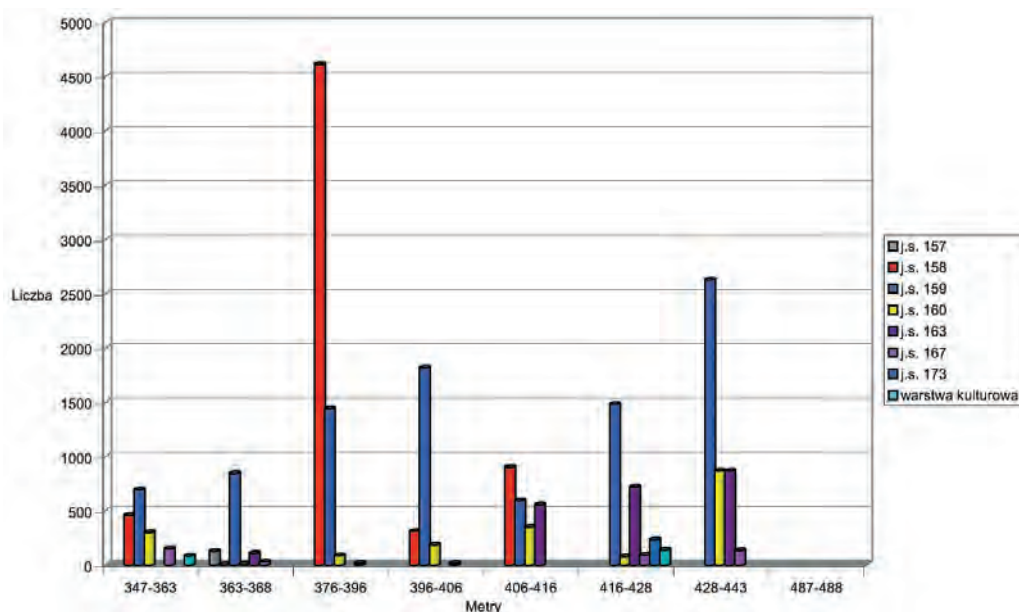
Na 330-metrowym odcinku ul. Szewskiej, zawartym pomiędzy skrzyżowaniami z ul. Grodzką i Kotlarską, wydobyto ok. 9500 zabytków skórzanych (ryc. 191). Dla porównania między ul. Kotlarską i Wita Stwosza na długości ok. 100 m stopień nasycenia nawarstwien kulturowych artefaktami skózanymi był znacznie wyższy (21 071 fragmentów, ryc. 192). Na tym obszarze Mateusz Goliński odnotował największą koncentrację warsztatów szewskich w 1403 r. Kolejne wyraźne zagęszczenie fragmentów skórzanych wystąpiło na południe od ul. Nożowniczej. W późnym średniowieczu miały się tam znajdować pracownie kilku kaletników i jednego szewca (por. Goliński 1997, s. 486, plan 25).

Miejsca znacznego nagromadzenia odpadów produkcyjnych (ścinków) i fragmentów wyrobów skórzanych są dowodem działalności rzemieślniczej

Ryc. 191. Rozmieszczenie zabytków skórzanych w obrębie wykopów archeologicznych w ul. Szewskiej na odcinku od ul. Grodzkiej do ul. Kotlarskiej. Oprac. M. Konczewska

Fig. 191. Distribution of leather finds in archaeological trenches in Szewska St. between Grodzka St. and Kotlarska St. Description M. Konczewska

Ryc. 192. Rozmieszczenie zabytków skórzanych w obrębie wykopów archeologicznych w ul. Szewskiej na odcinku od ul. Kotlarskiej do Kurzego Targu. Oprac. M. Konczewska

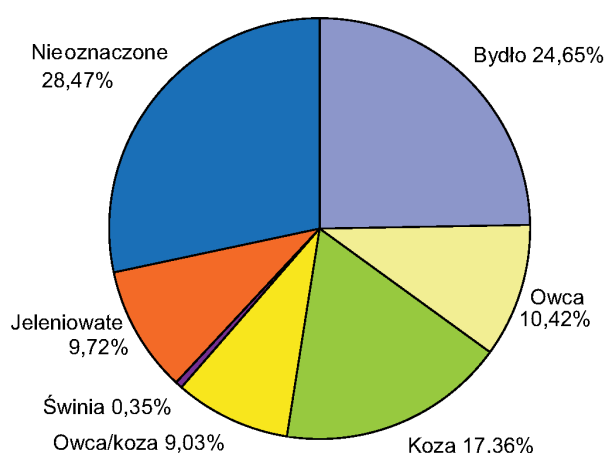
Fig. 192. Distribution of leather finds in archaeological trenches in Szewska St. between Kotlarska St. and Kurzy Targ St. Description M. Konczewska

i świadczą o istnieniu warsztatów specjalizujących się w obróbce surowca skózanego. Podstawowe znaczenie w określeniu rodzaju prowadzonej działalności ma analiza struktury ścinków występujących w ich obrębie (por. Kaźmierczyk 1970, s. 217–222, 255–256; Wywrot-Wyszkowska 2008, s. 100–102). W naszym

przypadku mamy do czynienia ze znaleziskami luźnymi, których nie można łączyć z konkretną posesją, dlatego przeprowadzony podział ma charakter czysto syntetyczny. Wydzielono trzy rodzaje ścinków, biorąc za podstawowe kryterium obecność lub brak otworów oraz śladów innych intencjonalnych zabiegów:

1) Ścinki surowe z otworami – przybrzeżne skrawki miękkich skór (z peryferycznych partii pokrycia zwierząt) o nieregularnych kształtach z otworami po gwoździach, za pomocą których przymocowywano skóry do ram w trakcie suszenia (por. Wywrot-Wyszkowska 2008, s. 97–101) lub przybijano do deski podczas krojenia (Romanow 1981, s. 169).

2) Ścinki bez śladów szwów – do tej grupy, z uwagi na trudności w rozróżnieniu odpadów ze skór nowych i używanych, na podstawie tylko obserwacji makroskopowej, włączono zarówno odpady surowe, powstałe w trakcie rozkroju różnego asortymentu surowca skórzanego, jak i skrawki związane z przeróbkami i naprawami zniszczonych wyrobów, bez śladów jakichkolwiek zabiegów intencjonalnych

Ryc. 193. Struktura gatunkowa surowca wykorzystywanego w produkcji skórnicy. Oprac. M. Konczewska wg wyniku analizy T. Radek

Fig. 193. Species composition of raw material used in leatherworking. Description M. Konczewska basing on analyses of T. Radek

(por. Radek 1997, s. 219; Wywrot-Wyszkowska, Radek 2007, s. 228). Odpady tej kategorii mają kształty podłużnych lub łukowatych skrawków, paszczków, trójkątów, czworoboków i wieloboków.

3) Ścinki wtórne – skrawki skór ze śladami szwów, powstałe podczas wtórnego pozyskiwania surowca ze zużytych wyrobów lub napraw.

W materiale zabytkowym odnotowano dużą ilość odpadów z otworkami po szwach, w postaci wtórnie rozkrojonych przyszew, cholew, a nawet podezew. Szczególnie licznie wystąpiły A-kształtne ścinki, powstałe zapewne w trakcie wtórnego rozkroju wierzchniej części obuwia z wysoką, pełną cholewą, celem pozyskania surowca ze zużytego wyrobu (por. Schnack 1992, s. 120, Taf. 91:2–3; Wywrot-Wyszkowska 2008, s. 53, tabele XLIV:17, 21, XLV:10, XLVI:11–13). Zarejestrowano również znaczną liczbę odciętych zapiętków oraz przybrzeżnych partii przyszew, niekiedy z zachowanymi fragmentami otoków. W omawianym zbiorze odpadów udział ścinków ze śladami szwów wynosi ok. 60%. Oczywiście są to dane tylko szacunkowe, jednak na ich podstawie możemy wysnuć wniosek, że rzemieślnicy branży skórnicy działający w warsztatach zlokalizowanych przy ul. Szewskiej trudnili się produkcją wyrobów ze skór zarówno nowych, jak i zużytych, nabywanych jako surowiec wtórny. Zajmowali się również różnymi przeróbkami oraz naprawą obuwia, a może i odzieży. Strukturę gatunkową surowca wykorzystywanego w produkcji skórnicy⁵² ilustruje ryc. 193. Należy ponadto podkreślić fakt dużej frekwencji skór owczych (33,33%) i kozich (29,63%) wśród ścinków pierwotnych. Udział surowca bydłowego w omawianym zbiorze wynosi tylko 22,22%.

M.K.

13. NARZĘDZIA (ZOB. ANEKS 14)

A. SZYDŁA

Wszystkie odkryte szydła były zapewne dwustronne (ryc. 194:528–530). Charakterystyczny przekrój romboidalny wskazuje, że wykorzystywane były w rzemiosłach skórnicy. Z kolei brak trzpienia

do osadzenia w rękojeści sugeruje, że szydła te wykorzystywane były do nakłuwania skór miękkich, stosunkowo cienkich.

B. WIERTŁO

Odkryty fragment wiertła do drewna (ryc. 194:531) należy do popularnych w średniowieczu egzemplarzy spiralnych (*Schneckenbohrer*). We Wrocławiu jest to jednak pierwsze znalezisko. Na obszarze między Łabą i Salą a Bugiem pojawiły się tego rodzaju egzemplarze u schyłku X w. i przetrwa-

ły przynajmniej do XIV stulecia (Heindel 2006, s. 292, lista 2, ryc. 7–10).

⁵² Analizę surowcową przeprowadziła dr Teresa Radek z Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu.